

KADI BURHANEDDİN'DE TASAVVUF III

(Bir gazelinin şerhi)

ALİ NİHAD TARLAN

Kadı Burhaneddin'in çok dikkate değer şahsiyeti ve sanatını aydınlatılabilmek maksadı ile bu kere divanının başka bir gazelinini (İstanbul 1944 tıpkı basım 85. s.) şerhedeceğiz. (Daha önceki ilk iki gazelinin şerhi için dergimizin sırası ile VIII, 8—15 ve IX, 1959, 27—32. s.¹ bk.).

1. Metnin okunuşu

Vezeni: Müctes 0 - 0 - | 0 0 - - | 0 - 0 - | 0 0 - veya - -

1. Hevā, ki şol şanemūn zūlfini müşevveş eder,
koşusını erürür, bu dimāguma hōş (haş) eder.
2. Hevāsı varlığumuñ toprağın göke şavurur ;
ağızunuñ suyu yürekde yüz biñ ateş eder.
3. Anı ki zūlfi keşişleri eyledi gönüle,
cihānda ancılayın işi kaçkı-ser-keş eder?
4. Bēli kılı ne vücūdi ki saldı gīsūsına,
zihī ki kıl yarar, omı özine oğşaş eder.
5. Yüzüñle gülşen içinde yanar gülün çigeri;
anuñçün aña şabā şeb-nemūn suyun reşş eder.
6. Şabā hikāyet eder bülbüle cemālünden;
kaçan ki yırtı yağasını gonca ol, gaşş eder.
7. Ne ki ederse gözün, dil-firīb eder şanemā.
Ne kıılır isē saçun, cümlesini dil-keş eder.
3. gönüle: metinde *bu gönüle*. 4. kılı ne: metinde *kılına*.

¹Geçen sayıdaki vezin şu şekilde düzeltilmelidir:

Münserih - 0 0 - | - 0 - | - 0 0 - | - 0 -

2. Metnin tercümesi

1. Rüzgâr (aşk), ki o putun (güzelin) saçlarını dağıtır, bu damagıma onun kokusunu getirerek onu hoş eder.
2. Onun aşkı (o rüzgâr) varlığımın toprağını göğe savurur. Ağzının suyu ise, yürekte yüz bin ateş alevlendirir.
3. Zülfü keşişlerinin (rahiplerinin) bu gönüle eylediğini cihanda hangi âsi ve imansız kimse yapar?
4. Kıl gibi ince olan beli hangi varlığı saçına saldı ise, o derece kıl yarıcıdır (incelticidir), ki onu (o varlığı) nihayet kendine benzetir.
5. Yüzünle gülşen içinde gülün ciğeri yanar; onun için bahar rüzgârı onun üzerine çiğ tanesi suyunu serper.
6. Bahar rüzgârı bülbüle senin güzelliğinden bahseder. Gonca yakasını yırtıncaya kadar bu haince hareketine devam eder.
7. Ey put (güzel) gözün her ne yaparsa, güzeldir (ve dolayısıyla gönül aldaticıdır). Saçın ne ederse, gönül çekicidir (güzeldir).

3. Metnin açıklanması

1. *Zülf* kesret, yani âlemdir. Burada *hava* iki manaya kullanılmıştır. Biri 'aşk', diğeri 'hava—rüzgâr'. *Küntü kenzen mahfiyyen...* hadisine göre kâinat aşk neticesinde yaratılmıştır. Zülfü tahrir edip onu müşevveş hale getiren ise, rüzgârdır. Kesret âlemi Hakk'ın türlü tecellileri ile hareket halindedir. Zülfün güzelliği perişan, müşevveş olmasındadır. Dikkat edilirse, rüzgârın zülfü tahriri ve yarin kokusunu getirmesi çok eskiden beri divan edebiyatımızda bir ananedir, ki menşei tasavvufî menbadan alır. Sevgilinin kendisi ancak tabiatta koklanır. Gelen kokudur, sıfatlarıdır, zatı değildir. Şair bu beyitte *şol şanem* diyerek putu, yani mecazî güzelliği kastediyor.

2. Orada bir hakikati gördüğünü, yalnız mecazdan değil, kokunun tesiri ile bu toprak olan varlığımın göklere savrulduğunu, yani yükseldiğini, maddeten tecerrüt ettiğini söylüyor. Aynı tasavvur Mesnevi'de de mevcuttur :

جسم خاک از عشق بر افلاک شد * کوه در رقص آمد و چالاک شد

'Bir topraktan başka bir şey olmayan cisim (insan vücudu) aşk ile feleklere yükseldi. Dağ (Tur dağı) aşk ile çevik ve çalâk raksa başladı... Mevlâna'nın bu beytinde toprağın aşkla göklere yükselmesi karinesiyle İsa'ya telmih vardır. Çünkü onu takip eden dağ da Tur Dağı olup Musa ile alâkadardır. İsa topraktan yaratılmıştır ve Hak tarafından

göklere yükseltilmiş, fakat ancak dördüncü felek olan *felek-i şems'e* kadar yükselip orada kalmıştır. Divan edebiyatında *rif'at* kelimesi İsa'ya aittir. Oradan güneşe intikal eder. Çünkü Kur'an'da *بِالرِّفَاقِ* âyeti vardır. Meselâ XV. asır şairlerimizden Necati'nin iki beyti ve Fuzuli'nin bir beytini zikredersek, mesele tavazzuh eder: *Husrevâ devletünün şem'ine pervâne güneş — Seröerâ rif'atünün mihrine bir zerre cibâl* 'Ey padişah, senin devletinin mumuna güneş pervanedir. Ey ulu yüksekliğinin güneşi yanında dağlar bir zerre'dir'. *Hasmuñuñ sâye gibi etmege ömrin kütâh — Mihrine rif'atünün evc-i felek câmî degül?* 'Düşmanımın ömrünü gölge gibi kısaltmak için yüksekliğinin güneşine feleğin en yüksek noktası makam değil midir?' *İlm kesbiyle pāye-i rif'at — Ārzū-yi muhāl imiş ancak* 'İlim kazanarak yükseklik derecesine ermek muhal bir arzu imiş. 'Işık imiş, her ne var 'ālemde — 'İlm bir kıl ü kâl imiş ancak 'Ālemde ne varsa aşk imiş, ilim bir dedikodudan başka bir şey değilmiş.' (Fuzulî Divanı Ali Nihad Tarlan neşri, İstanbul 1950, 217. s.) *Fuzulî başuñna ol sero sâye saldı bu gün — Ulüvv-i rif'at ile yetmez āfitâb saña* 'Fuzulî, o servi senin başına bu gün gölge saldı. Güneş rif'atinin yüksekliği ile sana yetişmez.' (ayn eser, 8. s.) Necati'nin ikinci beytinde hasmının ömrünü bir gölge gibi kısaltmak tasavvuru İsa'nın kıyamete kadar hayatta olmasına tezat tariki ile delâlet eder. Fuzulî'nin kıtasında *pāye-i rif'at* tecerrüt payesidir, ki ilm ile olmaz, aşk ile olur. O tecerrüdün timsali de İsa'dır.

Bu ufak istitratten sonra Kadı Burhaneddin'e dönelim: Onun aşkı bu maddî varlığını yükseltir ye ağzının suyu, ki *ab-ı hayat*'tır ve *fena fi'l-lah*'tır, yürekte bin ateş alevlendirir. *Ağız suyu* ile *yar* kastedilir, ki Kadı Burhaneddin'de oldukça sık geçer. *Ağız fena fi'l-lah* olduğu için ve onun neticesinde *baka bi'l-lah*'a erişildiği için *ağız suyu ab-ı hayat*'tır. Divan edebiyatında ağzın aşağı yukarı bütün vasıfları yokluk ve hayat mefhumu ile alâkadardır.

3. Zülfünün keşişleri, zülfte küfrün hakikati, yani vahdeti örtmek manasının mevcudiyetini gösterir. Çünkü *keşiş* Hristiyan rahibidir. Beytin ikinci mısraındaki *serkeş* kelimesi şairin *keşiş*'in farsçadaki manasını da kâstettiğini anlatır. *Keşiş* farsçada 'çekiş' demektir. *Masiva* daima insanı cezbeder ve ona tasavvufi manadaki aşk ile mukavemet edilir. Şair bu masivanın cazibesine nasıl düştüğünü anlatıyor. Bu istirap o derece büyüktür, ki hiç bir âsi veya *serkeş* bunu kimseye reva görmez. Serkeşte zülfün uzunluğu da ayrıca kastedilmiştir.

4. *Bel* tasavvufta iki manaya kullanılır. Birincisi *miyan, adl* 'orta' ve incelik dolayısıyla *şeriat*; ülvî ile süflîyi birleştiren tefekkürdeki incelik dolayısıyla tevhid fikri ve bu yolda çok ince tefekkür. İşte bu

ince tefekkür kesret âlemine dalınca o derece inceliyor, maddiyetten tecerrüt ediyor, ki beli gibi bir hayal haline geliyor ve bu ince tefekkür *kıl yarmak* tabiri ile izah ediliyor. *Kıl yarmak* 'çok derin düşünmek' demektir. Bunun farsçası *mū-şikāfāne*'dir. Türkçede *kılı kırk yararcasına* 'inceden inceye' demektir. Bu *kıl yarar* tabiri ile maksadın ulvî ve süflî âlemleri, yani *âlem-i emr* ile *âlem-i halk*'ı birbirine bağlayan ince tefekkür olduğu meydana çıkıyor. İşte bu ince tefekkür hangi varlığı kesret âlemine sürükledi ise, o varlık o derece incelik, masivadan sıyrılır, ki nihayet kıl gibi olan bele benzer.

5. Sevgilinin yüzü o derece güzeldir, ki bu güzellik karşısında gülşende gülün ciğeri hasetten yanıyor. İnsanda tecelli eden güzellik kâinattaki bütün diğer tecellilerin fevkindedir. Yukarı beyitteki *gî sū*, yani 'kesret' beytimizdeki gül ve goncadır. Kesret âlemine ince bir tefekkürle giren insan görür, ki bu âlemdaki güller ve goncalar hüviyetinde tecelli eden güzellik karşısında hiçtir. Ve bunlara aldanmamalıdır.

6. Bahar rüzgârı bülbüle senin güzelliğinden bahsettiği zaman gonca ıstırabından yakasını yırtar. Ve bahar rüzgârı gonca yakasını yırtacak hale gelinceye kadar bu hiyanetinde devam eder.

7. Dikkat edilirse, tasavvufî bir fikir gelişmesinin insicamlı bir manzarası karşısındayız. Çünkü burada yine *sanem*'e rücu ediliyor. Bu *sanem* 1. beyitteki *şol sanem*'dir. Kesret âlemini ilk defa harekete getiren *hevā* ve *aşk*'tir. Bu kesret âleminin hareketinden hakikî güzellik, yani *zat*'ın kokusu gelmektedir. "Bu aşk benim varlığımı yükseltiyor. Tecerrüt neticesinde de *fena fi'l-lah* iştiyakını duyuyorum" diyor. Bu *sanem* sanem içinde görünen hakikî sevgilidir. Mutasavvıf şairlerde bu ikisini biri birinden ayırmağa imkân yoktur. Biri birinden diğerine o kadar hissedilmez şekilde intikal ederler ki... Çünkü duygunun bünyesinde bu intikal hassası mevcuttur. Bu, sanatkâr ruhunun bir dalgalanmasıdır. Bu hususiyet en ziyade İran şairlerinden Hafız-ı Şirazi'de görülür. Şair bu tefekkür ve intikal buhranını anlattıktan sonra insanı maddeye götüren, yani masivaya bağlayan iki unsuru, göz ve saçını alıyor. Bunlarda fiil ve hareket görüyor. Çünkü "Gözün ne ederse, gönül aldattıcı derecede güzel yapıyor" diyor. Güzel, fakat iğfal edici bir güzel. Güzel, çünkü kesretin vücudu zarurî ve binaenaleyh güzel. Maddeten de güzel, fakat aldattıcı güzel. Saçın ne yaparsa, gönül çekici, cazip, aynı zamanda gönlü kendine, yani masivaya cezbedici, binaenaleyh iğfal edici. Yukarıki beyitlerin aşağı yukarı hulâsası olan son beyitte şair kesrette cereyan eden hâdiselerin hepsinin Hak ve güzel olduğunu söyleyerek kendini maddî ihtirasların kucağında ruhî bir itminan ve huzura kavuşturuyor.